

MÜSLÜMAN ARAP MEDENİYETİNİN İNŞASI BAĞLAMINDA CAHİLİYE DÖNEMİ TOPLUMSAL YAPIDA ORTAYA ÇIKAN DEĞİŞMELER

Doç. Dr. A. Faruk SINANOĞLU*

ÖZ: Bu makalede tarihi verilerden yararlanarak, İslâm medeniyetinin temel dinamiklerini anlama çabasıyla birlikte, toplumsal yapıda ortaya çıkan değişmelerin tespitine çalışmak olmuştur.

İncelemenin odak noktasını medeniyet terimi oluşturduğundan, öncelikle medeniyet kavramının tanımı ve kültürle olan ilişkileri üzerinde durulmuştur. Farklı görüşler bulunsa da, medeniyet ve kültür terimlerinin eş anlamlı olmadıkları, ancak kültürün gelişmişlik düzeyi ile medeniyetin gelişmiş olması arasında güçlü ilişkiler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca toplumların gelişmişlik düzeylerini, ahlakî tutumlarını, benimsemiş oldukları kültürel özellikleri geleceğe taşımada, medeniyet ve kültür arasındaki dokunun örülmesinde zengin bir dilin gerekliliği önem arz etmektedir.

Tarihî veriler, yeni medeniyetin temellerinin dinî söylemlerle kent ortamında atılmaya başlandığını, ancak gerçek oluşumunu toplumsal yapıda değişim, grup kültürü ve farklı medeniyetlerle etkileşim sonucunda tamamladığına işaret etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: İslâm, medeniyet, toplumsal yapı, değişim.

The Changes Appeared in the Structure of the Society during the Construction of Islam Civilization in the Period of Illiterateness

ABSTRACT: Our aim has been to determine the changes come out in the structure of the society by using historical datum with the efforts trying to understand the basic dynamics of Islamic civilization in this article.

Since the term civilization forms the focal point of interest in the research, the definition of civilization and its relationship with the culture is mentioned at the first hand. Though there are many different points of views, it is understood that the term of civilization and culture are not in the same meaning; however, there are strong relationships between the

---

* İnönü Üni. İlahiyat Fak. afsinanoglu@inonu.edu.tr

civilizations' being developed and the developing level of culture. Furthermore; there is the necessity of a rich and productive language to have the ties between the civilization and the culture, to carry the society's developing levels, their moral attitudes and the cultural features that are appropriated to the future.

Historical datum show that the basis of new civilizations have been set up in the city background with religious speeches but it is pointed out that historical datum have been obtained in the end of changes, group culture and interaction with different cultures in the social structure.

Key Words: İslâm, civilization, society structure, change.

Giriş

Bu çalışmanın amacı, din temelli söylem ve eylemlerle yeni bir medeniyetin temelleri atılırken, dönemin toplumsal yapısında ortaya çıkan değişmelerle, doğmakta olan yeni medeniyetin temel dinamiklerinin anlaşılmasına yöneliktir. Medeniyetlerin oluşum ve gelişim süreçleri bilinmeksizin onlar hakkında fikir yürütmek oldukça güç görünmektedir. Çünkü medeniyetin doğru bir biçimde anlaşılabilmesi için, onun oluşumuna katkı sağlayan iç dinamizminin, inançlarının, hayat biçiminin bilinmesi önem arz ediyor.

İncelemenin odak noktasını medeniyet kavramı oluşturduğundan, öncelikle medeniyetin tanımı üzerinde durmak uygun olacaktır. Medeniyet kavramının içeriği ve tarih içerisinde ortaya çıkan medeniyetler üzerine farklı görüşler ileri sürülmüştür. F. Braudel'in belirttiği gibi insan bilimlerinin kelime hazinesi kesin tanımlamalara izin vermediğinden (Braudel 2001: 31) medeniyet kavramının tanımında da güçlüklerle karşılaşmaktadır. Yine de bir konunun anlaşılmasında ilk başvuracağımız şey kavramlar olması nedeniyle, medeniyet kavramı hakkında bilgi sahibi olmak gerekecektir.

Yerleşik düzene sahip topluluklar için kullanılan "*medine*" kelimesi Ârâmca'dan Arapçaya geçmiştir (İbn İzari 1986: 459). Sözlüklerde kök anlamı bakımından "*Medine ilinde oturma, medine'li olma,*" gibi anlamlara gelmektedir (Eyüpoğlu 1991: 479). Yani yerleşik hayata geçmemiş olan bedeviliğin zıttı olmaktadır. Medeni kelimesi kentte yaşamakta olanlar için kullanılmış; zaman içerisinde toplumların ekonomik, teknik, siyasi ve ahlâki açılardan gelişmişlik düzeyini belirtmek için "*medeniyet*" terimi kullanılmaya başlamıştır. Batılı toplumlarda ise medeniyet kelimesinin karşılığı olarak *civilisation* kelimesi xviii. Yüzyılda hukuk usulü terimi olarak kullanılırken, daha sonraları genel anlam bakımından vahşi, ilkel, barbar grup ya da toplumların zıttı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Braudel 2001: 32). Yakın zamanlardan itibaren dili-

mizde anlam genişlemesi ile birlikte “*uygarlık*” kavramı kullanılır olmuştur.

Medeniyet teriminin sözlük anlamına bakıldığında, öncelikle kentleşme/kentleşme ile ilişkilendirilerek, bir topluluğun hayat tarzı, bilgi seviyesi, sanat gücü, maddi ve manevi varlığı ile ilgili vasıfların bütünü gibi tanımlamasıyla, (Erüz-Kahraman 1984: 649) kültür kavramının tanımına yakınlaştığı görülür. Hegel kültür ve medeniyet kelimelerini eş anlamlı olarak kullanırken, (Braudel 2001: 33) Z. Gökalp kültür ve medeniyet kelimelerinin eş anlamlı olmadıkları kanaatini taşır (Gökalp 1976: 76). A. Weber ise, iki kavram arasında farklılıklar olduğuna dikkat çekerek, medeniyetin doğa üzerinde etki meydana getiren teknik ve araçların toplamı olduğunu, bunun tersine normatif ilkeler, değerler, idealler ve zihniyetin kültürü temsil ettiğini düşünür (Braudel 2001: 34). Medeniyet ve kültür ayrımını yapanlara göre medeniyet her toplumda ortaktır. Kültür ve medeniyetin birbirinden ayıramayacağını benimseyenler ise, her kültürün kendi medeniyetini yaratacağını düşünürler (Türküne 1988: 181). Gerçekte de kültürün gelişmiş olması ile medeniyetin gelişmesi arasında çok güçlü ilişkiler söz konusudur. Daha önceden de ifade edilmiş olduğu gibi, medeniyet ve kültür kavramları dini, siyasi, ekonomik kurumlar ve toplumsal olgularla ilişkili kavramlar olmaları nedeniyle üzerinde herkesin anlaşabileceği bir tanımda buluşmak güç görünmektedir. Ancak tarihsel bir olgu olarak toplumların anlaşılmasında, kategorik değerlendirmelerde medeniyet teriminin kullanılması önemli görünmektedir. Günümüzde daha çok kabul gören görüş, kültür ve medeniyetin eş anlamlı terimler olmadığı şeklindedir (Fichter 1994: 133). Bu durumda kültürü, bir toplumun değersel ve düşünsel düzeyi, medeniyeti, nesnel araç ve gereçlerle ilişkilendirmek mümkündür.

Yukarıdaki tespit ve açıklamalardan anlaşılacağı gibi, medeniyet kavramını tek bir boyutla ele almak güç görünmektedir. Genel bir yaklaşımla medeniyet terimini, yerleşik düzene geçen, yazıyı bulan toplum ya da topluluklarla ve zamanla da, insanoğlunun ihtiyaçları doğrultusunda geliştirdiği ekonomi, çevre, teknoloji ve nüfus gibi hususlarla ilişkilendirmek mümkündür. Ancak bütün bunlarla birlikte, medeniyeti daha çok insanlığın fikri ve toplumsal hayatça gelişmesi, toplumsal değişimi ve hareketi sağlayan bir kavram olarak değerlendirmek daha uygun görünmektedir. Bu durumda, medeniyeti, insani ihtiyaçların maddi ve manevi yönlerden karşılanması ile birlikte, insan-doğa ilişkisi gereği doğadaki tüm öteki varlıklarla da ilişkilerinin önemli olduğunu belirtmek gerekir.

Yukarıdaki ifadeler değerlendirildiğinde, moral değerlerin özü olarak din kurumu ile medeniyet arasında önemli ilişkiler olduğu anlaşılır ve çoğu zaman medeniyet, ilgili olduğu tarihsel dinsel sistemin çevresinde yaşanan gelişmeleri ifade etmek için kullanılan bir kavram olmuştur (Çe-

lik 2010: 60). Medeniyet tarihçileri, günümüzde yaşamakta olan beş medeniyetten söz etmektedirler: Hind, Uzak-Doğu, Ortodoks Hıristiyanlık, Batı ve İslâm medeniyeti (Toynbee 2004: 187; Meriç 1979: 112).

Konuya kısa bir giriş yaptıktan sonra, yeni bir medeniyetin temelleri atılırken toplumda ortaya çıkan sosyo-kültürel değişimleri anlayabilmek için dönemin tarihi, sosyal, iktisadi ve dini şartları ile birlikte Hz. Muhammed'in topluma getirmek istediği yeniliklere bakmak uygun olacaktır. Sosyoloji hem dünü hem de bugünü inceleyen bir bilim olması nedeniyle, geçmişte yaşanmış olay ve olguların çözümlenmesi, günümüz toplumlarının geçmişte yaşanmış olanlardan nasıl farklılaştıklarını anlamamıza yardım edecektir.

1. Arap İslâm Medeniyeti'nin Sosyo-Kültürel Temelleri

Kaynaklar, fikri tohumlarının Mekke'de atılmasıyla birlikte, Arap toplumunda toplumsal değişim hareketinin Hz. Muhammed önderliğinde hicretle başladığına işaret etmektedirler (Arnold 1971: 59-69). Mekke'den Yesrib'e göç (hicret) yeni bir kültürleşmenin ve toplumsal değişimlerin başlangıcını oluşturmuştur. Daha başlangıçta Yesrib adının yerleşik düzene geçişi temsil eden "medine" kelimesiyle karşılanması bunun somut örneğidir.

Hz. Muhammed'in Yesrib adını Medine'ye ne zaman çevirdiği tam olarak bilinmemekle beraber, kaynaklar, Bedir savaşından (625) sonra hicretin üçüncü senesinde olduğunu kaydetmektedir (Seyyid Rıdvan 1991: 39). Toplumsal değişim bağlamında bu değişiklik önemli görünmektedir. Çünkü Medine adı, bedevi hayat tarzının zıddını teşkil etmekte, bedevi hayat tarzına karşı Medine yaşantısı (nezaket ortamı) teşvik edilmektedir. Nitekim Hz. Muhammed, "*Badiye (çöl) hayatının insanı kaba-laştıracağı*" (*Kütüb-i Sitte* 1993: 448) belirtirken, kent ortamı ile çöl hayatı arasındaki farklılığa dikkat çekmek istemiştir. Yesrib adının Medine'ye çevrilmesiyle başlayan hareket, şehrin eski toplumsal doğasını değiştiren nitelikte değişimler dizisine neden olmuştur. Bu hareket, Medine'yi bilimin, sanatın, ileri bir kültürün merkezi haline getirebilme çabası olarak yorumlanabilir. Öyle ki, ileriki yıllarda bedevi kültüründen farklılıklar gösteren yeniliklere açık bir toplum ortaya çıkmıştır.

Bilindiği gibi kırsalda ortaya çıkan sosyal ilişkiler duygusal bir nitelik taşıırken, otorite (liderlik) genelde seçimle olmayıp, veraset iledir. Kent ortamında ise, insan ilişkileri farklılaşmakta, bedevi kültürü ile kent kültürü karşı karşıya gelebilmektedir. Yani kent ortamında toplumsal değişim hızlanmakta, kırsal alanda daha sık olarak benimsenen değerler ve normlar sistemi, kent ortamında birbirleri ile çatışan değerler haline dönüşebilmektedir (Görmez 1991: 27). Gerçekte de sosyal hareketliliğe kaynaklık eden kentlerde ticari hayat, hukuk, sanat ve eğitim-öğretim

bütün canlılığı ile kırsal alanlardan ve bedevi yaşam tarzından farklılıklar gösterirler. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Peygamberin, kent ortamını istikrarın, güvenin, hukukun ve beşeri ilişkiler açısından nezaketin merkezi olarak değerlendirdiği anlaşılır. Ancak burada hatırlatılması gereken husus olarak, tarihte ortaya çıkmış kentlerle çağdaş kentler arasındaki farklılıkların göz ardı edilmemesi, tarihte ortaya çıkmış olan kentlerin kırsal alanda yaşayanlardan farklılık göstermekle beraber tabiatla iç içe oldukları unutulmamalıdır.

Hız Muhammed'in Medine'ye göçü bölge toplumu için köklü toplumsal değişimlerin başlangıcı olmuştur. Hız Muhammed, ilk olarak toplumsal yapının biçimlenmesinde önemli gördüğü eğitim kurumunu ele almıştır. Peygamber, Medine'de önce bir mescit (*Mescid-i Nebevi*) inşa ettirmiş, mescidin çevresine ailesi ve yoksulların barınması için odalar yaptırmasının yanı sıra "*Suffa*" adında bir eğitim yeri hazırlatmıştır. Kendisinin de bir öğretmen olduğunu belirten Hız Muhammed, "*İlim öğrenmenin her Müslüman'a farz olduğu*" (Sünen-i İbn Mace 1982: 387) söylemi doğrultusunda Mescid-i Nebevi'de kadın-erkek herkese eğitim hizmeti vermiştir. Tarihi veriler Suffa'da okuyan öğrencilerin zamanla 400'e kadar yükseldiğinden söz ederler (Hamidullah 1990: 2/770). Kaynaklarda hicretten önce bütün Kureyş içerisinde 15 kişi hariç, hepsinin ümmî –okuma-yazma bilmeyen- oldukları bildirilmiştir (Aksu 2005: 74). Anlaşılacağı gibi Peygamber, bu yaklaşımları ile toplumun gelişimi ve eğitim-öğretim arasındaki ilişkilere işaret ederken, düşünülenlerin açıklanmasında zorunlu olan dilin öğrenilmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Toplumsal özün merkezinde yer alan dille birlikte yazı ve düşünce geçmişin tespiti ile geleceği kurgulayan önemli toplumsal vasıtalar (Sinanoğlu 2009: 87). Bu çerçeveden bakıldığında toplumların gelişmişlik düzeylerini, ahlaki tutumlarını, benimsedikleri kültürel öğeleri geleceğe taşımada dil ve yazının önemli işlevleri olduğu görülür. Nitekim Hız Muhammed, bildirisini başkalarına nakletmede dili mükemmel kullanmıştır.

Toplumda düşünsel öğrenmeyi, tartışma adabını din temelli bir ahlâka dayandıran Hız Muhammed, toplumsal merkezleşmeyi sağlayan tevhit esaslı bir proje sunmuştur. Peygamberin mesajı dini değerlerin derinlik kazanmasında önemli olmuştur. Böylece Hız Muhammed, belirgin bir hayat felsefesi, değerler sistemi, hukuk temelli bir dünya ve ahiret görüşü oluşturarak toplumu yeniden oluşturulmak istenilen kültürel öğeler etrafında toparlamaya çalışmıştır. Medeniyet tarihi üzerine çalışanlar, medeniyetlerin oluşumunu toplumda yaratıcı küçük bir azınlığın bulunması ve toplumun çevresinin gelişmeye çok uygun ya da gelişmeyi çok engelleyici nitelikler taşımamasına bağlarlar (Kongar 1972: 61). Bu bağlamda düşünüldüğünde, Hız Muhammed'in Medine'de oluşturduğu nüve,

yani, yeni grup kültürü medeniyetin ilk öncülerini teşkil ederken, çevrenin gelişmeye uygunluk göstermeye başlamasının daha çok fetihler neticesinde oluşmaya başladığı söylenebilir. Farklı bir ifade ile söylenecek olursa, İslâm toplumu oluşturduğu yeni grup kültürü ve fonksiyonları ile bir taraftan kendi medeniyetinin kodlarını belirlerken diğer taraftan oluşturduğu fikri ortamla yeni Müslüman olan toplumları ortak idealler etrafında bütünleştirmiştir. Öte yandan bütün bu çabalar, kentlileşme merkezli yeni bir medeniyet projesinin inşasına işaret etmekte ve bunda yerel düşünce, kültürel kodlarla beraber, bir kent dini özellikleri taşıyan İslâm merkezi rol üstlenmiştir. Nitekim konu üzerine yapılmış olan çalışmalar, bir kültür kalıbında önce dini temellerin atıldığını, felsefe, sanat ve bilimin de bunu takip ettiğini belirtmektedirler (Kongar 1972: 46).

Ele alınan konunun açıklığa kavuşabilmesi için, İslâmiyet öncesi Arap toplumunun yapısına bakmak uygun olacaktır. Dönemin Arap toplumsal yapısının göz ardı edilerek incelenmesi, Peygamber'in topluma getirdiği yeniliklerin ve değişimlerin anlaşılmasını güçleştirecektir.

2. Cahiliye Dönemi Toplumsal Yapıda Ortaya Çıkan Değişimler

Toplumsal yapı, içinde toplumsal ilişkilerin, grupların, kurumların ve toplumsal olayların yer aldığı, nüfus ile yerleşim tarzının biçimlendiği varlık olarak tanımlanabilir. Toplumsal yapı tarihsel süreç içerisinde insanlığın bir arada yaşamasıyla ve birbirleri ile ilişkilere girmesi neticesinde ortaya çıkmakta ve bu ilişkilerin yarattığı etkileşim sonucunda anlamlar, değerler, kurallar ve yönetim biçimleri gelişmektedir (Kongar 1972: 46). Toplum farklı bir açıdan tanımlanacak olursa, toplum, kurumlaşmış davranış biçimlerinin sistemidir. Toplumsal kurumlaşma ile kastedilen uzun zaman ve mekân dilimleri içinde sürekli tekrarlanan ya da toplumsal olarak üretilen davranış ve inanç biçimleridir (Giddens 1997: 18).

Toplumsal yapının tanımını kısaca özetledikten sonra, Hz. Muhammed'in içinde doğduğu toplumsal yapı ile ilgili tarihi kaynakların verdikleri bilgilere bakıldığında, toplumsal hayatın kabile ve aşiret yapısına (*asabiyyet*) dayanmakta olduğunu, kendine özgü bir kültürü temsil ettiğini, Arap toplumunda bir takım ticarî faaliyetlerin yanı sıra çiftçilik, çobanlık gibi mesleklerin mevcudiyeti ile beraber, aşiretlerin bilim dili olmaya aday dillerinden başka medeniyet alanına getirebilecekleri bir şeylerinin olmadığını belirtmektedirler (Seyyid Rıdvan 1991: 29-33; Adıvar 1980: 74) ki bu tespit çok önemlidir. Zira bu tespit, hem dönemin sosyo-kültürel ve sosyo-politik yapısının tanımlanmasında hem de toplumları bir arada tutan, bütünleşmelerinde önemli fonksiyon gören zengin bir dilin medeniyet hazırlamada çok önemli olduğuna işaret etmektedir.

Ayrıca, Arap toplumsal yapılanması ile ilgili bir başka önemli husus da, Arap ve Arap olmayan grupların çoğunluğunun “*Aşiret konfederasyonları*” gibi çok küçük toplumsal gruplardan oluşması ve göçebe bedevîyi yalnızca kan bağı bir arada tutarken, gündelik hayatın “*kaçan otun*” peşinden koşan göçebelerin hareketiyle devam etmesidir (Barthold 1977: 21-23; Günaltay 1997: 109). Yani bu dönemde, günümüzde olduğu gibi bir iş bölümü söz konusu olmayıp, herkes ihtiyaçlarının neredeyse bütününi kendisi üretmek zorundadır. Bu çerçevede düşünüldüğünde, gelenekli yapıları içerisinde efsanelerle karışmış bilgi kırıntıları olsa bile, Arap kabilelerin gerçeği araştırma ve irdeleme yeteneğinden oldukça yoksun oldukları anlaşılmaktadır. Arabistan yarımadasına yakın konumda İskenderiye ve Harran okullarının mevcudiyetinin bilinmesiyle beraber, toplumda (*Mekke-Yesrip*) bilime ilişkin eğitim öğretim faaliyetlerine rastlanılmamaktadır. Ayrıca kaynaklarda toplum bünyesinde dengesizlikler bulunuşundan ve çoğunluğun yoksul, azınlığın zengin ve sosyal seviyelerinin bedeviliği geçemediğinden söz edildiği görülür (Hamidullah 1990: 1/187). Daha açık bir ifade ile siyasal ve ekonomik imkânlar varlıklı küçük bir zümrenin eline geçmiş, büyük çoğunluk ise yoksuldur. Kaynaklar, Hz. Peygamber’in içine doğduğu toplumda başta putlara tapınma olmak üzere, Musevilik, İsevilik ve İbrahim dininden kalma izlerin varlığından, yüce ve ahlâki bir düzenin olmayışından söz etmektedirler (Filibeli Ahmet Hilmi 2009: 125).

Hz. Muhammed’in en köklü değişimi şüphesiz ki, dönemin şartlarına uygun hazırladığı eğitim kurumunun katkılarıyla yukarıda ifade edilen kabile bağlarından oluşan ve bireysel özellikleri sınırlayan toplumsal yapının kırılmasını, bastırılmasını sağlaması olmuştur. Öyle ki, Hz. Muhammed’in yeniden yapılandırmaya çalıştığı toplumda bireyin tek başına toplum içerisinde bir kıymeti olmadığı gibi, bireyin seçme hakkı aşiretin seçme hakkından sonra gelmekteydi (Aksu 2005: 68-71).

Kent hayatını teşvik eden Peygamber, yeniden biçimlendirmeye çalıştığı toplumsal yapının temelinde ilâhi mesaj nitelikli tevhit inançlı ahlâk ve bilgiyi yerleştirmiş ve medeniyetin inşasını bilginlere yüklemiştir. Bütün bu çabalar doğrultusunda kabile içerisinde geliştirilen ilişkiler değişime uğramaya başlamış, kabile formunun yerini cemaat formu alırken, bireylerin tutumları ortak dini bilinç etrafında yeniden biçimlenmeye başlamıştır. Böylece, söylem yerindeyse, Hz. Muhammed, toplumda mevcut olan bütün grupları, parçalanmış üniteleri bir birlik altında toplayarak, yeni medeniyetin temellerini atmıştır. Başka bir ifade ile Hz. Muhammed toplumun dinamik, değişken özelliklerini dikkate alarak Arap toplumunun ruhunu değiştirme yönünde adımlar atmış, fikri kuvveti, eyleme dönüştürmeyi de başarmıştır. Arap toplumunu yerleşik düzene geçmeyi teşvik eden Hz. Muhammed, toplumsal ilişkilerin belirlenmesin-

de etkili olan din, ekonomi, hukuk ve siyaset kurumları arasında yeni düzenlemeler ortaya koymuştur. Buradan şu sonuca ulaşmak mümkün görünmektedir: Toplumda kabile ve aşiret yapısına dayalı ilişkiler, kent ortamında makro bir kimliğe bürünerek yeniden düzenlenmeye başlamış, geleneksel itaatkâr anlayış değişim sürecine girmiş, kent ortamı toplumda mevcut statülerin ve toplumsal tabakalaşmaların farklılaşmasına neden olmuştur. Söz konusu gelişmeler, İslâm medeniyetinin temellerini oluşturmuştur. Ancak, beklenebileceği gibi, bu yaklaşım, değer ölçüleri, düşünme biçimleri ve davranışları arasında farklılıklar olan Müslümanlığı benimseyen yeni grupla, gelenekli moral değerleri ve kabile taassubunu benimsemiş Müslüman olmayan gruplar arasında çatışmalara neden olacağı da ortadadır. Bu nedenle toplumsal yapıyı, dolayısı ile toplumsal tabakalaşmayı köklü değişimlere uğratacak olan din kaynaklı siyasi, hukuki, iktisadi yaptırımlar kolayca benimsenmemişlerdir. Bu çerçevede düşünüldüğünde bedevi (hayvan ve tarım) kültürüne metodik, sosyal değişimlere uyum sağlayabilen bir tutum kazandırmaya çalışmanın güçlüğü açıktır. Mukaddime’de, İbn-i Haldun’un bedevîlerin en belirgin özelliklerinin tabiata dönük yaşayışı ve barbar oluşlarından ve bedevîlerin kötülüklerini engelleyici hiçbir hukuki kaidelerin bulunmayışından söz ettiği görülür (İbn-Haldun 1990: 379-383). Bu nedenlerle bedevi kültürü kabileci kültürü temsil ettiğinden, toplumsal değişim ve çatışmaların nedeni olmuştur. Ancak yeni dinin toplumda tutunabilmesi için toplumsal birliğin sağlanması zorunludur. Bu nedenle kabile dayanışması yerini daha büyük bir toplum dayanışmasına bırakmaya başlamıştır. Nitekim yeni değerlerin etkisi ile eski kabile ve aşiret yapısına ilişkin söylemlerin yerini yeni söylemler almaya başlamıştır. Bu da toplumsal değişimin süreklilik kazanmasına ve dönüşümüne katkı sağlamıştır. Böylece eski toplumsal kimliğin yerine yeni kimlik geçmeye başlamış, önceki kimlik ya da kimlikler kabile ve aşiret anlayışına dayanırken, yeni kimlik toplumdaki devralınan bazı sosyo-kültürel öğelerle birlikte dini bir mahiyet kazanmıştır. Bir başka deyişle, kabileci ve aşiret yapılarının alternatifi olan yeni grup kültürü hızla ilerlemeye başlamıştır. Oluşmaya başlayan yeni kültürel öğeler, insan davranışlarını yönlendirmede etkili olan ahlakı da bu yönde değiştirmeye başlamıştır. Ayrıca yeni grubun din temelli düşünsel çabalarının ileriki yıllarda bilim, felsefe ve sanatta yeniliklere ve gelişmelere temel teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bütün bu faaliyetler sonucunda İslâm toplumunda medeniyet inşa eden zümreler ortaya çıkmıştır. Nitekim ilerleyen yıllarda kendine özgü görüş ve tutumları ile Arabistan coğrafyasını aşan İslâm medeniyeti varlık alanına çıkmıştır.

Sonuç

Buraya kadar yapılmış olan inceleme ve tespitler göstermektedir ki, toplumda ortaya çıkan yeni düşünsel gelişmeler, toplumsal yapı üzerinde etkili olabilmekte ve toplumsal yapının unsurlarını değişime zorlayarak yeni medeniyetin temellerini teşkil edebilmektedir.

Hz. Muhammed, İslâm medeniyetinin temellerini dini metinler doğrultusunda başlatmış, Yesrib'in adını yerleşik düzene sahip topluluklar için kullanılan "*Medine*" adıyla değiştirerek devam ettirmiştir. Yesrib adını Medine olarak değiştirmesi, medeniyetin gelişimi için bir insan ürünü olarak kent ortamının çok önemli olduğunun işaretidir. Ancak hemen ifade etmek gerekir ki, Hz. Muhammed toplumsal yapıyı yeniden biçimlendirme çabasında toplumsal realiteden kopmamış, bir taraftan grup içerisinde mevcut toplumsal normları yeniden değerlendirirken, diğer taraftan toplumun olması gereken yönüyle de ilişki kurmuştur.

Hz. Muhammed'in dini söylemlerle başlatmış olduğu yapısal değişimler, başta moral değerler ve eğitim kurumu ile devam etmiş; küçük grupsal topluluklar tek bir çatı ve yeni kimlik altında toplanmış, yeni grup kültürü etrafında ortak bir otorite oluşmuş; tarihi veriler bizleri yanıltmıyorsa, Arap toplumunda ilk defa devlet doğmuştur. Arap toplumu için bu gelişme yeni bir olgudur. Bu dönemde göçebe-bedevi bağlar ve diyalektler çözülme sürecine girmiş, toplumsal yapı yeniden biçimlenmeye başlamıştır. Öyle ki, cahiliye döneminde siyasal ve ekonomik imkânlar varlıklı küçük bir zümrenin elinde toplanırken, yeniden yapılanmada toplumsal tabakalaşma ve statüler değişime uğramış, toplumsal statünün üst sıralarına bilginler (entelektüel sınıf) yerleşirken, iktidar bloğu da değişmiştir. Söz konusu değişimler bir süreci gerektirmiş, yeni medeniyet gerçek gelişimini akli teknik bilgilerin ilerlemesi ve fetihler neticesinde temasa geçilen diğer toplumlarla etkileşime girmek suretiyle uzun bir süreç dâhilinde gerçekleştirmiştir. Bir başka ifade ile İslam medeniyeti inanç ve adetlerin yanı sıra yerel folklorik özelliklerle hareketini başlatmış, onun yayılmaya başladığı coğrafyadaki kültürel ve medeniyet bakiyeleri ile karşılıklı işbirliğine girmesi neticesinde gerçek gelişimini sağlayabilmiştir. Bu da bize göstermektedir ki, medeniyetin oluşumunda teknik bilgilerin katkısı ile beraber bir süreç dâhilinde yeniden zihni şekillenme önemli olmakta ve medeniyetlerin gelişiminde çok faktörlü unsurların (ekonomi, din, siyaset, farklı kültürel özelliklerin etkileşimi) rolü ortaya çıkmaktadır. Konu bu bakış açısından değerlendirildiğinde kentleşme, eğitim kurumlarının gördüğü işlev, toplumsal yapıda değişim, grup kültürü ve farklı medeniyetlerle etkileşim yeni medeniyetin doğuşu için yaşam tohumları olmuştur.

Medeniyetler toplumların ürünleridir. Toplum ya da toplumlar yoksa medeniyet de yok demektir. Öte yandan bütün bunlar, toplumsal yapılanmanın yeniden biçimlenmesinde insan etkinliği ile insanlar arası etkileşimin önemli olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca burada hatırlanması gereken önemli bir husus olarak, medeniyetlerin teşekkülünde farklı toplumsal olgular karşılıklı ilişkiye girerken zengin bir dilin gördüğü fonksiyonun da hatırlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Adnan (1980), *Bilim ve Din*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- AKSU, Zahit (2005), *İslâm'ın Doğuşunda Toplumsal Realite- Hukukî Ayetler ve İctihadi Kaynaklar*, İlâhiyat, Ankara.
- AKYÜZ, Vecdi (2007), “Devlet Başkanı Hukuk Adamı ve Medeniyet Kurucusu Olarak Hz. Muhammed”, *Cahiliye Döneminden Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu*, Konya.
- ARNOLD, T.W. (1971), *İntişar-ı İslâm Tarihi*, Akçağ Kitapevi, Ankara.
- BARTHOLD, W. (1977), *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (çev. Fuad Köprülü), D.İ.B. Yayınları Ankara.
- BRAUDEL, Fernand (2001), *Uygurlukların Grameri*, (çev. M. Ali Kılıçbay), İmge Yayınevi, Ankara.
- ÇELİK, Celaladdin (2010), “Paradigmatik Bir Açıklama Kategorisi Olarak Medeniyet Ve Medeniyet-Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 21, S. 1.
- ERÜZ, A. Salih- AKSAKAL, Kahraman (1984), *Türkçe Sözlük*, Şamil Yayınevi, İstanbul.
- EYÜPOĞLU, İsmet Zeki (1991), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınevi, İstanbul.
- FİCHTER, Joseph (1994), *Sosyoloji Nedir?* (çev. Nilgün Çelebi), Attila Kitabevi, Ankara.
- FİLİBELİ Ahmed Hilmi (2009), *İslam Tarihi*, (ed. Cem Zorlu), Ağaç Yay., İstanbul.
- GIDDENS, Anthony (1997), *Sosyoloji Eleştirel Bir Yaklaşım*, (çev. M.Ruhi Esengün), Birey Yayınları, İstanbul.
- GÖKALP, Ziya (1976), *Türkçülüğün Esasları* (hızl. Mehmet Kaplan), M.E.B.Yayınları, İstanbul.
- GÖRMEZ, Kemal (1991), *Şehir ve İnsan*, M.E.B. Yay., İstanbul.
- GÜNALTAY, Şemseddin (1997), *İslâm Öncesi Araçlar ve Dinleri*, (sad. M. Söylemez-M. Hizmetli), Ankara Okulu Yayınevi, Ankara.
- HAMİDULLAH, Muhammed (1990), *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul.
- İBN-İ HALDUN (1990), *Mukaddime I*, (çev. Z. Kadiri Ugan), MEB Yayınları, İstanbul.

- İBN İZARÎ (1986), “Medine”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, MEB Yayınları, s. 459-471.
- İBN-MACE (1982), *Sünen-i İbn-i Mace Tercemesi*, (çev. H. Hatipoğlu), Kahraman Yayınları, İstanbul.
- KONGAR, Emre (1972), *Toplumsal Değişme*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- KÜTÜB-İ SİTTE TERCÜME VE ŞERHİ (1993), (hızl. İbrahim Canan), C. 16, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- MERİÇ, Cemil (1979), *Umrandan Uygarlığa*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- SEYYİD RIDVAN (1991), *İslâm’da Cemaatler Kavramı*, (çev. Mehmet Can), Endülüs Yayınları, İstanbul.
- SİNANOĞLU, A. Faruk (2009), *Dil, Bilgi ve Toplum Üzerine Düşünceler*, IQ Yayınları, İstanbul.
- TOYNBEE, Arnold (2004), *Uygarlık Yargılanıyor*, (çev. Kasım Yargıcı-M. A.Yalman) Örgün Yayınları, İstanbul.
- TÜRKÖNE, Mualla (1988), “Ziya Gökalp ve Erol Güngör’de Medeniyet Kavramı”, *Türk Kültürü*, S. A. 11, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.